

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

Telefon dyżurny: 21-34-34

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telex: 816-436

BDF/136/9/89

SPOSOBY OCHRONY POZIOMU ŻYCIA

Komunikat z badań

Czerwiec 1989 r.

Wyniki prowadzonych przez CBOS systematycznych badań opinii o warunkach życia w kraju i sytuacji materialnej gospodarstw domowych wskazują na ciągły wzrost niezadowolenia z obecnego stanu oraz na utrzymujące się poczucie niepewności i obaw co do przyszłości¹.

W tegorocznym badaniu "Jak nam się żyje?"² 35,5% dorosłych Polaków uznało, że sytuacja materialna ich gospodarstw domowych w ciągu ostatnich 12 miesięcy pogorszyła się. Podstawą tego przyczyną, według respondentów, jest inflacja, kryzys gospodarczy i wzrost cen (68,8%) oraz nienadążanie dochodów za wzrostem cen, spadek ich wartości realnej (29,4%). Niezadowolonych z dochodów jest obecnie czterokrotnie więcej, niż zadowolonych (58,9% wobec 14,7%).

Chcąc dowiedzieć się, jak ludzie bronią się przed pogarszaniem ich warunków życia i zaspokajania potrzeb, zapytaliśmy respondentów, czy i jakie podejmują działania w celu uzyskania dodatkowych dochodów. Badaliśmy także opinie o nowym prawie gospodarczym zezwalającym na swobodne podejmowanie działalności na własny rachunek, a także o ewentualne zamiary założenia własnej firmy lub spółki.

Kto i w jaki sposób stara się o dodatkowe dochody?

Starania o dodatkowe dochody podejmuje obecnie około 1/3 dorosłych Polaków (29,1%). Częściej są to mężczyźni (39,6%) niż kobiety (20,8%), mieszkańcy dużych miast (33,3%) niż zamieszkali na wsi (27,1%) oraz osoby z wyższym wykształceniem (44,7%).

Odsetek podejmujących różnego rodzaju prace dodatkowe w poszczególnych grupach społeczno-zawodowych kształtuje się następująco: inteligencja - 43,3%, pracownicy biurowi i urzędnicy - 27,2%, technicy i pracownicy handlu i usług - 36,0%, robotnicy wykwalifikowani - 42,4%, robotnicy niewykwalifikowani - 38,8%, rolnicy indywidualni - 19%, emeryci i renciści - 21,6%, gospodynie domowe - 29,2%.

¹ Patrz: Raport CBOS "Jak nam się żyje - oceny warunków życia" Warszawa, maj 1989.

² Badanie przeprowadzone zostało na 1500-osobowej adresowej próbie dorosłych mieszkańców kraju w dniach 4 marca - 6 kwietnia 1989 r.

Najpowszechniejsze sposoby uzyskiwania dodatkowych dochodów to zatrudnienie na części etatu, praca w godzinach nadliczbowych (dyżury), praca po godzinach na własny rachunek (tzw. fuchy) oraz różnego rodzaju prace, zlecane przez własny zakład pracy lub inne instytucje (tab.1). Mieszkańcy wsi czerpią dodatkowe dochody najczęściej z gospodarstwa rolnego poprzez intensyfikację upraw lub wprowadzanie specjalizacji. Ci, którzy nie posiadają własnego gospodarstwa i pracują poza rolnictwem, dorabiają w gospodarstwach swoich rodzin, otrzymując jako ekwiwalent, np. produkty żywnościowe.

Tabela 1

w procentach

Główne źródła dodatkowych dochodów	Odsetek wskazujących
Dodatkowa część etatu	15,4
Praca w godzinach nadliczbowych (dyżury)	13,0
Praca na własny rachunek po godzinach pracy (tzw. fuchy)	9,4
Prace zlecane, umowy	9,3
Dochody z gospodarstwa rolnego (ogólnie)	6,8
Praca w sektorze prywatnym	4,4
Pomoc w prowadzeniu gospodarstwa rolnego należącego do członka rodziny	4,4
Odpłatna pomoc w gospodarstwie rolnym	3,6
Odpłatne usługi krawieckie, dziewiarskie, rękodzielnicze	3,4
Hodowla zwierząt	3,6
Praca za granicą	1,3
Wyjazdy zagraniczne w celach handlowych	0,8

Formy dodatkowego zarobkowania są zróżnicowane w zależności od płci. Specyficzne dla mężczyzn sposoby uzyskiwania dodatkowych dochodów to tzw. fuchy, czyli wykonywanie prywatnych zleceń po godzinach pracy lub częściowo nawet w czasie jej trwania, a także zatrudnienie w prywatnych zakładach wytwórczych bądź usługowych. Kobiety zaś dorabiają wykorzystując

swoje umiejętności manualne: szyjąc i wykonując różne prace dziewiarskie na potrzeby członków rodziny, a także odpłatnie. Częściej też zatrudniają się jako chałupniczki.

Praca za granicą i wyjazdy zagraniczne są źródłem dodatkowych dochodów przede wszystkim dla osób w wieku 25-39 lat, dla przedstawicieli inteligencji i robotników wykwalifikowanych.

Jak radzą sobie nasi znajomi?

Respondenci pytani o własne sposoby powiększania dochodów gospodarstw domowych, pracę za granicą i wyjazdy zagraniczne w celach handlowych wymieniali stosunkowo rzadko (tab.1). Gdy natomiast pytanie to dotyczyło większości ich znajomych, wskazywali najczęściej - obok pracy w godzinach nadliczbowych - właśnie te dwa źródła dochodów (tab. 2).

Tabela 2

Główne źródła dochodów wśród znajomych badanych	w procentach	
	Odsetek wskazujących	
Praca za granicą	10,5	
Praca w godzinach nadliczbowych (dyżury)	9,4	
Wyjazdy zagraniczne w celach handlowych	7,3	
Dodatkowy etat lub część etatu	6,6	
Dorabianie "na lewo"	5,8	
Praca na własny rachunek po godzinach pracy (tzw. fuchy)	5,1	
Dochody z gospodarstwa rolnego	4,4	
Praca w sektorze prywatnym	4,7	
Zlecenia, umowy	4,0	
Działalność na własny rachunek	3,8	

Pozostałe sposoby uzyskiwania dodatkowych dochodów przypisywane znajomym są podobne do tych, do których respondenci przyznają się sami. Wyjątek stanowi dorabianie "na lewo", zajmujące piątą pozycję w częstotliwości wskazań. Korzyści z kontaktów z

zagranicą dostrzegają u swoich znajomych zwłaszcza ludzie młodzi, w wieku 18-24 lat . Starsi (głównie w wieku 40-49 lat) zwracają częściej uwagę na dorabianie "na lewo", w sposób niezbyt zgodny z prawem, nieuczciwy.

Czy zamierzamy szukać nowych sposobów
powiększenia dochodów?

W najbliższym czasie zamierza poszukiwać dodatkowych możliwości powiększenia dochodów 20,4% badanych; 14,0% jeszcze się waha, a 63,3% nie zamierza w ogóle. Rezygnują zwłaszcza ludzie starszy (w wieku 65 lat i więcej - aż 92,8%), z uwagi na możliwości fizyczne i stan zdrowia. Względy zdrowotne, brak sił i podeszły wiek to najczęstsze przyczyny takiej rezygnacji (tab. 3).

Tabela 3

Główne przyczyny niepodjęcia starań o dodatkowe dochody	Odsetek wskazujących
Względy zdrowotne	32,6
Podeszły wiek	22,2
Względy rodzinne, opieka nad dziećmi	12,7
Uznania posiadanych dochodów za wystarczające	12,3
Brak czasu, zbyt mało czasu wolnego	8,9
Nadmierna ilość obowiązków, przeciążenie pracą	7,5
Własne gospodarstwo rolne	4,6
Względy zawodowe, rodzaj wykonywanej pracy (oprócz rolników)	3,2
Hierarchia wartości życiowych (pieniądze nie są najważniejsze)	2,0
Brak motywacji zabiegania o dodatkowe dochody z uwagi na inflację i wzrost cen	1,0

Inne ważne powody to: względy rodzinne, przeciążenie obowiązkami domowymi (kobiety) i dotychczasową pracą oraz ogólnie - brak czasu (mężczyźni). Specyficzną dla rolników przyczyną jest wystarczająco duża uciążliwość pracy we własnym gospodarstwie rolnym. Dość liczna grupa osób, które w najbliższym czasie nie zamierzają poszukiwać nowych źródeł dochodów (12,3%), stwierdza, że obecne są dla nich

w zasadzie wystarczające. Przykład tych, którzy wyjeżdżają za granicę w celach zarobkowych, jest bardzo pociągający. Respondentów deklarujących na najbliższy okres ten właśnie zamiar, w celu poprawy własnej sytuacji materialnej, jest 15,8% (tab. 4). Dominują dekla-

Tabela 4

Planowane źródła dodatkowych dochodów	Odsetek wskazujących
Wyjazdy zagraniczne, w tym:	15,8
- wyjazdy - bez podawania bliższych wyjaśnień	9,7
- wyjazdy na kontrakty	1,9
- wyjazdy "na saksy"	1,9
- wyjazdy handlowe	1,9
- wyjazdy na stałe, emigracja	0,4
Działalność na własny rachunek	12,6
Zmiana pracy na lepiej płatną	10,0
Modernizacja i specjalizacja gospodarstwa rolnego	5,6
Nadgodziny, prace zlecone, dyżury	4,5
Dodatkowy etat, część etatu	4,5
Praca w zakładzie uspołecznionym (rolnicy)	4,5
Praca w firmie prywatnej lub spółce	4,1
Praca po urlopie wychowawczym	3,0

racje ogólne, nie precyzujące celu i charakteru planowanego wyjazdu. W wypowiedziach zawierających wyjaśnienie jednakowo często jest mowa o wyjazdach "na saksy", czyli o nielegalnym podejmowaniu pracy za granicą, jak i o oficjalnych zagranicznych kontraktach oraz o wyjazdach turystycznych z nastawieniem na handel. Zamiary emigracji deklarowane są bardzo rzadko, niemal wyłącznie przez młodzież w wieku 18-24 lat. Wyjazdy zagraniczne planowane są głównie przez osoby określające swoją sytuację materialną jako średnią lub gorszą od przeciętnej i uzyskujące dochody na takim samym poziomie. Lepiej sytuowani częściej zamierzają prowadzić działalność na własny rachunek. Ten sposób planowanego wzrostu dochodów wymieniany jest przez respondentów na drugim miejscu wśród wskazań.

Kolejne zajmuje zmiana pracy na lepiej płatną, a wśród rolników - modernizacja i specjalizacja gospodarstwa rolnego.

Dla kogo szansą jest prywatna firma?

Poprawa poziomu życia ludzi przez podejmowanie działalności gospodarczej na własny rachunek jest jednym z założeń reformy gospodarczej. Wprowadzone zostały odpowiednie ułatwienia formalno-prawne zachęcające do zakładania prywatnych firm i spółek. Zapytaliśmy przedstawicieli dorosłej części społeczeństwa, czy nowe przepisy prawne regulujące powstawanie prywatnych przedsiębiorstw mogą mieć, ich zdaniem, wpływ na pobudzenie tego rodzaju działalności. Zaledwie 9,5% spośród nich uważa, że nowe prawo nie ma żadnego wpływu na szanse życiowe większości ludzi. Należą do nich przede wszystkim osoby źle oceniające swoją sytuację materialną i niezadowolone z uzyskiwanych dochodów, z życia w ogóle - w wieku 40 lat i więcej, i z wykształceniem co najwyżej podstawowym (tab. 5). Najwięcej, bo 32,3% badanych twierdzi, że warunkiem wykorzystania szans, jakie daje nowe prawo, jest posiadanie odpowiednich środków materialnych (pieniądze, lokal, transport itp.). Zdaniem 26,7% natomiast szanse takie mają tylko ludzie o odpowiednich cechach psychicznych (skłonni do ryzyka, zaradni). Tylko 13,5% respondentów (głównie ludzie młodzi, lepiej oceniający własną sytuację materialną i optymistycznie nastawieni do życia, zadowoleni z niego) przekonanych jest, że obecnie szanse kształtowania własnej sytuacji życiowej są otwarte dla wszystkich. Pozostali (15,8%) nie mają w tej sprawie zdania.

Skorzystanie z ułatwień w rozpoczęciu działalności gospodarczej na własny rachunek w swoich planach życiowych bierze pod uwagę 10,6% badanych, w tym 2,4% jest już zdecydowanych i oświadcza, że zrobi wszystko, by cel osiągnąć, 3,1% respondentów już obecnie jest właścicielem lub współwłaścicielem prywatnej firmy albo członkiem spółki.

Planujący założenie własnej firmy lub spółki najczęściej nie przekraczają 39 lat, mają wykształcenie ponadpodstawowe, oceniają swoją sytuację materialną jako lepszą od średniej i są zadowoleni z uzyskiwanych dochodów. Są to głównie przedstawiciele inteligencji i robotników wykwalifikowanych (tab. 5).

Przytłaczająca większość (78,3%) badanych w swoich planach życiowych nigdy nie brała pod uwagę działalności na własny rachunek. Podstawowym tego powodem jest niedostatek środków materialnych:

Tabela 5

w procentach

Charakterystyka badanych	Opinie o nowym prawie dotyczącym przedsiębiorstw prywatnych		Zamierzenia co do założenia własnej firmy	
	daje szansę wszystkim	nie ma żadnego wpływu na szanse większości ludzi	zdeklarowane, pewne	w sferze planów
Ogółem	13,5	9,5	2,4	7,9
<u>Płeć</u>				
Mężczyźni	12,9	9,7	3,3	11,4
Kobiety	14,1	9,4	1,6	4,6
<u>Wiek</u>				
18-24	19,0	6,6	6,6	15,7
25-39	14,2	6,3	3,9	14,8
40-59	12,0	13,1	0,7	3,6
60-64	14,7	11,8	2,0	0,0
65 i więcej lat	11,3	9,3	0,5	0,5
<u>Wykształcenie</u>				
Podstawowe	10,3	11,9	0,2	1,7
Zasadnicze zawodowe	16,7	9,0	3,8	11,9
Średnie ogólne i techniczne pomaturalne	14,8	7,8	3,4	10,8
Wyższe	12,5	8,3	4,2	11,5
<u>Miejsce zamieszkania</u>				
Wieś	13,1	10,8	1,0	5,3
Miasto:				
- do 20	14,9	9,7	3,9	7,8
- 21-200	13,5	8,3	3,2	9,8
- 201-500	10,4	13,6	4,0	8,8
- ponad 500 tys.mieszkańców	15,8	4,8	3,0	11,5
<u>Grupy społeczno-zawodowe</u>				
Inteligencja	15,9	3,2	1,6	12,7
Pracownicy biurowi	14,9	6,9	5,9	7,9
Technicy, pracownicy handlu i usług	13,2	10,3	3,7	9,6
Robotnicy wykwalifikowani	11,3	9,2	4,6	17,2
Robotnicy niewykwalifikowani	12,1	10,5	0,0	4,8
Rolnicy indywidualni	14,9	12,2	1,4	2,0
Emeryci, renciści	11,7	9,8	0,4	2,3
<u>Dochód na jedną osobę w gospodarstwie domowym</u>				
Bardzo niski	15,4	11,4	0,0	5,7
Niski	14,1	8,6	2,7	6,3
Przeciętny	12,2	9,4	1,6	7,0
Wysoki	14,6	11,1	2,3	9,2
Bardzo wysoki	14,8	5,5	8,6	14,1
<u>Zadowolenie z sytuacji materialnej</u>				
Zadowoleni	19,3	3,9	5,5	15,5
Częściowo zadowoleni, częściowo niezadowoleni	13,4	9,9	2,3	6,3
Niezadowoleni	10,9	11,7	1,3	7,6

57,9% gospodarstw domowych nie posiada żadnych oszczędności, a 60,3% nie czuje się przygotowana na nieprzewidziane wydatki. Spośród tych, którzy dysponują jakimiś rezerwami, 70% określa swoje zasoby jako wystarczające na utrzymanie się w ciągu 2-3 miesięcy. Są więc one niewielkie. Gdyby zmieniły się uwarunkowania materialne, przypuszczalnie skłonność do inwestowania w prywatną działalność usługową bądź wytwórczą byłaby większa. Świadczyć o tym mogą odpowiedzi na pytanie: "Co radził(a)by Pan(i) zrobić swojemu znajomemu z otrzymaną niespodziewanie w spadku kwotą 5 milionów złotych?". Najczęściej występujące propozycje to: 24% respondentów radziłoby zainwestowanie tych pieniędzy we własną firmę lub przystąpienie do spółki, 17,1% - kupienie działki, placu lub nieruchomości, a 16,5% - kupienie bonów lub dolarów. Założenie własnej firmy doradzaliby swoim znajomym najczęściej ludzie młodzi (w wieku do 24 lat - 37,2%), zamieszkali w małych i największych miastach (w miastach do 20 tys. mieszkańców - 34,4%, w miastach powyżej 500 tys. - 32,7%), spośród inteligencji (41,3%) oraz robotników wykwalifikowanych (35,6%), a także oceniający swoją sytuację materialną powyżej przeciętnej.

Możliwość niespodziewanego spadku jest jednak mało prawdopodobna. W praktyce na inwestowanie w prywatną działalność stać tylko około 10% społeczeństwa. Założenie własnej firmy nie jest więc receptą na poprawę poziomu życia przeciętnego gospodarstwa domowego. Stara się ono polepszyć swoją sytuację finansową przez poszukiwanie różnych źródeł dodatkowych dochodów, najczęściej związanych z wykonywaną pracą zawodową. Działania te limitowane są jednak możliwościami fizycznymi i psychicznymi. Dlatego coraz większa część społeczeństwa korzysta z najbardziej skutecznego i najszybszego w tej chwili sposobu poprawy własnej sytuacji materialnej, jakim są wszelkie formy kontaktów z zagranicą. Przykłady korzyści płynących z takich kontaktów, w zestawieniu z wysiłkiem związanym z zarabianiem dodatkowych pieniędzy w kraju, są tak atrakcyjne, że nikną bariery natury etycznej.